

XV ТЕРІОЛОГІЧНА ШКОЛА-СЕМІНАР «ПРОБЛЕМНІ ВИДИ ССАВЦІВ» (КАНІВ, 2008): ЗВІТ ПРО РОБОТУ

Марина Коробченко

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Оборонна 2, 91011, Луганськ, Україна
E-mail: aquamarine@ukr.net*

Школа-семінар Українського теріологічного товариства НАН України 2008 року була присвячена темі «Проблемні види ссавців: діагностика, поширення, екологія». Після тривалих очікувань і переживань щодо місця проведення семінару (запрошення з Мелітополя було скасоване за місяць до роботи школи) товариство отримало згоду від дирекції і колег Канівського природного заповідника. Саме тут завдяки гостинності директора заповідника Миколи Чорного і очолюваного ним колективу та згоді керівництва Київського національного університету імені Т. Шевченка, якому підпорядкований Канівський заповідник, 6–11 жовтня 2008 року відбулася XV школа-семінар — щорічне зібрання колег-теріологів з різних куточків України та суміжних країн. Офіційними організаторами XV Теріологічної школи виступили Українське теріологічне товариство НАН України та Канівський природний заповідник.

Учасники

На Канівську школу-семінар з'їхалося 57 учасників з майже всіх областей України, а також постійні учасники останніх шкіл з Білорусі. Загалом у роботі школи взяли участь 13 студентів, 11 аспірантів, 15 спеціалістів, 17 кандидатів та один доктор наук. До Канівського заповідника завітали колеги з 34 організацій та установ, у тому числі зоологи з 10 вищих навчальних закладів України, фахівці з 20 науково-дослідних установ, а також фахівці з кількох державних установ.

Місце проведення

Робота XV Теріологічної школи-семінару проходила на садибі Канівського природного заповідника, в околицях м. Канів Черкаської області, яка розташована на правому березі Дніпра на залісненому схилі Придніпровських гір, у 1,5 км вниз за течією від Тарасової Гори. Робочі засідання відбувалися у сучасно обладнаній та одночасно затишній і зручній конференц-залі 4-поверхової будівлі адміністративного корпусу, що має назву «Арарат» і де знаходиться дирекція і науковий відділ заповідника. Там же, на 3-му та 4-му поверсі були поселені більшість учасників. Інша частина учасників, Оргкомітет, рада школи і її старші учасники були поселені у викладацькому 2-поверховому корпусі з романтичною назвою «Версаль».

Тематика

Основній темі XV Теріологічної школи «Проблемні види ссавців: діагностика, поширення, екологія» були присвячені доповіді та круглі столи протягом 5-ти робочих днів. Запропонована на минулій школі, вона була визнана актуальною всіма теріологами, які повсякденно стикаються з проблемами прихованого біорізноманіття та проблемними для ідентифікації видами. Протягом семінару теріологи обговорювали такі важливі питання як проблеми виду, питання ідентифікації тварин, методи ідентифікації в теренових умовах, а також завжди актуальні питання охорони фауни та поточних теріологічних досліджень.

Програма школи включала вже традиційні та нові круглі столи, такі як «HELP» (Моніторинг та охорона великих хижих ссавців), «SICISTA» (Обліки та ідентифікація дрібних ссавців), «УЦОК» (Український центр охорони кажанів), «ПЕЛЕТКА» (Проблеми аналізу пелеток хижих птахів), «UNGULATA» (Проблеми охорони великих травоядних), «ФОТОТЕХНІКА» (Техніка фотозйомки). З великим успіхом відбулася сесія «Нові імена» та конкурс студентських робіт, в яких взяли участь студенти, магістранти та аспіранти з Києва, Луганська, Черкас, Харкова, Кам'янець-Подільського. Відбувся яскравий конкурс фотознімків «Тварини в об'єктиві» з призами. Функціонував протягом всіх робочих днів «Інформаційний ярмарок», де учасники придбали нову зоологічну літературу та видання Українського теріологічного товариства. Відбулася презентація нових видань, де учасники представляли найновіші зоологічні видання. В рамках «Інформаційного ярмарку» відбулися презентації теріологічних сайтів «Теріошкола», «Кажан» та теріологічного форуму.

Хроніка роботи Теріошколи

Робота школи проходила в традиційному режимі трьох щоденних сесій — дообідньої, пообідньої і вечірньої. Дообідні сесії буди наповнені доповідями лекційного типу, післяобідні — доповідями за результатами поточних досліджень, вечірні сесії проходили у формі двох паралельних круглих столів. Один з днів було присвячено екскурсії по місцях моніторингових досліджень в Канівському заповіднику з відвіданням найбільш пам'ятних місць.

Перший день (6 жовтня)

Перший день розпочався зустрічами, реєстрацією та поселенням учасників. Як і кожного разу у перший день вся атмосфера наповнена радісними емоціями від зустрічей з друзями-колегами-однодумцями та потужним щасливим передчуттям, що для цього всього попереду ще цілих п'ять днів. Це надзвичайне гуртуєче відчуття важливості та цінності цих зустрічей кожен раз захоплює всіх та відтісняє усі нещодавні труднощі та перепони на шляху учасників до теріошколи та виснажливо-надривні організаційні задачі оргкомітету.

Установча сесія розпочалася з привітання учасників від Голови Теріологічної школи Ігоря Загороднюка вступною презентацією щодо головної теми школи та оглядом теріологічних подій за минулий рік і привітання від приймаючої сторони Канівського природного заповідника та доповіддю Надії Ружіленко «Канівський заповідник як науковий і природоохоронний центр». Завершилася установча сесія вражаючою своєю детальністю (від обсягу приділеної уваги окремим групам ссавців та кількості заданих запитань доповідачам до географічно-фахово-віково-статевого розподілу учасників) доповіддю-звітом «Огляд головних подій 14-ої теріологічної школи» Сергія Гащака, супроводженої яскравою фотосесією. Після цього було проведено екскурсію територією садиби та її околицями з відвіданням могили акад. Біляшівського. Ввечері відбулася традиційна вечірка спілкування та знайомства «Зустріч через рік».

Другий день (7 жовтня)

Сесія «Огляд проблеми виду» розпочалася змістовною доповіддю-презентацією у трьох частинах Ігоря Загороднюка «Криптичне різноманіття ссавців у Східній Європі», яка поклала початок подальших дискусій і дала відповіді на низку питань щодо змін поглядів на склад теріофауни регіону. Цю головну тему школи було продовжено доповіддю Атамась Наталії «Проблеми таксономії складних надвидових груп: приклад з біологологічними картинками». Завершилася сесія доповідями Олени Бурдо «Популяційно-генетичні методи аналізу та ідентифікації ссавців», в якій найбільший інтерес викликали питання методики отримання хромосомних препаратів та цитогенетичний контроль видів-двійників, та Олександри Городної і Оксани Ковальової «Використання молекулярно-генетичних методів для генотипування тварин», де висвітлювалися такі важливі питання, як техніка збору, маркування і консервування біоматеріалу в польових умовах та методи виділення ДНК з тканин.

У другій половині дня розпочалася сесія «Питання ідентифікації тварин», яку було розпочато доповіддю Євгенії Грищенко-Яблуновської «Біоакустичні дослідження», яка висвітлювала такі питання, як розрізнення видів-двійників або близьких видів птахів за вокалізацією, доповідачем запропоновано створити всеукраїнську фонотеку голосів тварин, і ця ідея була підтримана учасниками. Викликала багато запитань та дискусій щодо уникнення помилок видового визначення і доповідь Надії Стецули «Вікова мінливість як фактор, що впливає на точність визначення близьких видів гризунів на прикладі *Sylvaemus* та *Microtus*». Цікавими були й наступні доповіді першого дня щодо аналізу віртуальної та реальної фауни (Альфред Дулицький), щодо визначення тварин у пелетках хижих птахів (М. Товпинець) та щодо значення дрібних ссавців у харчуванні хижих тварин на прикладі досліджень у Харківській області (Олександр Зоря).

Увечері учасників школи зібрали два традиційні круглі столи. Круглий стіл групи «HELP» був присвячений темі «Моніторинг та охорона великих хижих ссавців» (ведуча Марина Шквиря). Група «HELP» обговорила поточні питання організації моніторингу хижих ссавців та питання зміни їхніх охоронних категорій. Група «SICISTA» провела свій круглий стіл «Обліки та ідентифікація дрібних ссавців» (ведучий Ігор Загороднюк). Основну увагу було приділено тренінгу «школярів» у питаннях практичної ідентифікації близьких видів та видів-двійників дрібних ссавців за черепами. Завдяки заздалегідь приготовленим презентаціям і зразкам, привезених М. Товпинцем, а також матеріалам, представленим і прокоментованим та В. Кириченком та І. Загороднюком, учасники цього круглого столу отримали унікальні знання і досвід діагностики складних видових груп, зокрема білозубок, «лісових» мишей і «звичайних» нориць.

Третій день (8 жовтня)

Ранкова сесія «Проблеми ідентифікації в теренових умовах» розпочалася доповідями Миколи Роженка «Порівняльна характеристика слідів шакала з іншими хижаками» та «Експансія звичайного шакала в Україну» (спільно з А. Волохом), які висвітлювали питання ідентифікації шакала за слідами та голосом і які викликали цікавість та багато запитань від учасників. Засідання продовжили доповіді про ідентифікацію гнізд дендрофільних гризунів (Ганна Зайцева) та особливості біології та екології ласки у Канівському заповіднику (Надія Ружіленко). Учасників також зацікавили наступні доповіді Володимира Лобкова «Нові та удосконалені засоби відлову деяких гризунів», Надії Антоненць «Проблемні види дрібних ссавців Дніпровсько-Орільського ПЗ» та Павла Шешурака «До питання про поширення кунячих на Чернігівщині».

Після обідньої перерви учасники зібралися на сесію «Охорона фауни та поточні дослідження» яка була відкрита змістовною інформативною доповіддю Володимира Домашлінця «Правовий статус ссавців у законодавстві України». Тему продовжила доповідь Володимира Тимошенкова щодо впливу та наслідків пожеж на заповідники. Цікавою були доповіді Євгена Скоробогатова щодо засобів обліку видри річної на прикладі Харківської області та Євгена Скубака за матеріалами по загибелі ссавців на автошляхах. Завершилась сесія третього робочого дня доповіддю визнаного та досвідченого теріолога Володимира Наглова «Значення видів дрібних ссавців у епізоотіях туляремії на території Харківської області». Як завжди і на всіх попередніх школах, доповідь Володимира Олександровича вражала якістю, змістовністю, науковістю та самим незмінним особливим його стилем та технікою доповіді, що визначена природною щирістю, та повагою до колег. Але, на жаль, ця доповідь на теріошколі виявилася останньою для усіх нас, та, попри це, Володимир Олександрович залишиться присутнім на наступних школах вже у пам'яті колег.

Завершили робочий день круглі столи «УЦОК» (Український центр охорони кажанів) та «ПЕЛЕТКА», на якому було блискуче проведено майстер-клас провідного фахівця визначення пелеткового матеріалу Миколи Товпинця і який відзначився безліччю питань від учасників щодо визначення видів тварин у пелетках хижих птахів. Учасники мали можливість корис-

туючись біноклями та кістковим матеріалом, спробувати себе у визначенні і не відпускали допізна ведучого. Завдяки дружній теплій атмосфері та ширій доброзичливості у численних роз'ясненнях та відповідях М. Товпинця присутні отримали цінний досвід та знання, які на самоті отримати часто не під силу.

Четвертий день (9 жовтня)

Цей день почався екскурсією біотопами Канівських гір та ярів, яку проводили Надія Ружилеко та Анатолій Волох. Екскурсія відбулася за двома маршрутами — зі сходженням на Скіфське городище та з відвіданням Тарасової гори. Після повернення на садибу заповідника для учасників школи проведено польове заняття з методики сходження на дерева для дослідження мешканців дупел, проведене Антоном Влащенко з колегами-харків'янами.

Після обіду розпочалася сесія «Хіроптерологічні дослідження» доповіддю Олени Годлевської у співавторстві з Володимиром Тищенком та Марією Іхазалі «Сучасний стан троглофільних видів рукокрилих Поділля, Придністров'я та континентального Причорномор'я» та Антона Влащенко з Оленою Гукасовою «Розробка методу інвентаризації видового складу та структури населення рукокрилих», які відзначилися інтересом колег та багатьма запитаннями, як і наступна доповідь А. Влащенко «Структура населення рукокрилих та її сезонна динаміка у покинутому кар'єрі з добування мергелю». Хіроптерологічна тема була продовжена яскравою доповіддю та стильною презентацією Сергія Гащака та А. Влащенко «Результати дослідження хіроптерофауни Чорнобильської зони відчуження у 2007–2008 рр.». Закінчили хіроптерологічну сесію доповідь Олексія Шпака — постійного учасника школи від Білорусії про біотопний розподіл кажана двоколірного у Білорусії, Михайла Дребета про зимове населення кажанів НПП «Подільські Товтри та Ганни Голенко щодо досліджень екології та біології рукокрилих в Центрі реабілітації кажанів на базі Київського зоопарку.

Вечері відбулося засідання круглого столу «UNGULATA» (ведучий В. Домашлінець), на якому колеги обговорювали питання організації охорони великих трав'яних ссавців і зокрема зубра. Щодо останнього Іваном Парнікозою була представлена доповідь «Зубр в Україні в контексті загальноєвропейської охорони» в якій висвітлювався стан охорони популяції зубра закордоном у порівнянні до критичної ситуації в Україні. Незважаючи на наднасичений робочий день розгорнулася жвава дискусія між усіма учасниками, яка нікого не залишила байдужими, навіть гостей з філософського факультету Києво-Могилянської академії. Знову ж завдяки школі, колеги з різних державних, наукових та природоохоронних установ та Міністерства мали можливість конструктивного спілкування та обговорення теми з викристалізуванням ідей і стратегій. Було одностайно вирішено оголосити 9 жовтня Днем зубра — як день першого колективного обговорення проблеми збереження зубра в Україні та створення робочої групи по зубру, організації «інформаційного шуму» у ЗМІ.

Цього ж таки бурхливого дня відбувся і фотоконкурс «Тварини в об'єктиві» — конференц-зала перетворилася на фотогалерею завдяки виставленим серіям авторських фото від багатьох учасників школи. Загалом було виставлено близько 50 фоторобіт близько 15 учасників, кожна з яких могла прикрасити будь-яке зоологічне чи природоохоронне видання. Підведення підсумків фотоконкурсу залишили на останній день роботи школи.

П'ятий день (10 жовтня)

Останній робочий день розпочався з Інформаційного ярмарку (ведучі Ігор Загороднюк та Олена Годлевська), на якому презентовано теріологічні сайти «Теріологічна школа», «Кажан». Після докладного ознайомлення колег з поточною структурою та новинками наших сайтів окрему спеціальну увагу ведучі присвятили аналізу найбільш гарячих тем теріологічного форуму та обговоренню участі колег у теріологічному форумі як можливості живого міжшкільного спілкування. Учасники також ділилися інформацією про новинки у виданнях зоологічної літератури, зокрема, презентованої Н. Атамась, А. Дулицьким та В. Грищенком.

Продовжила робочий день цікава доповідь Сергія Гладкевича щодо техніки фотозйомок у природі, яка була проілюстрована надзвичайними авторськими фото природи та тварин, та перемежувалася цінними порадами від використання фототехнічного обладнання до техніки фотозйомки дикої тварини. Після, в продовження теми було оголошено результати фотоконкурсу та нагородження переможців. Всі представлені фото були невинуватими і від людей захоплених природою, що додало неабиякої складності для журі. Перше місце отримав Михайло Колесніков (Луганськ). Призерами також стали Наталія Атамась (Київ), Михайло Дребет (Кам'янець-Подільський), Кирило Сулема (Київ). Всі вони отримали цінні подарунки і пропозиції на фотозйомки від студії Сергія Гладкевича. Конкурсну тему продовжила сесія «Нові імена», на якій свої доповіді представили студенти, магістранти та аспіранти. Серед них були аспіранти Білушенко Анатолій (Черкаси), Олена Дроботун (Київ), магістранти Заїка Сергій (Луганськ), Сидорчук Юлія (Кам'янець-Подільський), магістр Євген Скубак (НПП Святі Гори), студенти Марія Миропольська (Київ) та Юля Бовтунова (Кам'янець-Подільський). Після підведення підсумків конкурсу переможцями були оголошені Юлія Бовтунова (III місце), Сергій Заїка та Скубак Євген (II місце), Марія Миропольська (I місце). Всі вони отримали грамоти і призи від Оргкомітету та Заповідника.

Потім учасники обговорювали та узгоджували проект майбутньої резолюції, підводили підсумки робочих днів 15-тої теріологічної школи. І на завершення після бурхливих подій цього дня, вже перед підготовкою до Теріологічного бенкету, сил і сонячного тепла учасникам додала презентація-дарунок колегам Ганни Зайцевої «Зірки теріологічної в перСонях».

Завершився останній робочий день традиційним Теріологічним бенкетом, дбайливо влаштований працівниками столової Канівського заповідника. Особливою подією цієї вечірки стало вшанування пам'яті старших колег, коли кожний з присутніх по колу сказав кілька слів про своїх вчителів і віддав шану пам'яті тих, кого більше немає з нами. І знову, як і на всіх попередніх школах, навкруги відчувався особливий «дух останнього дня» відчуттям приємного багажу радості від спілкування, отриманого досвіду, планів на майбутнє та головне надією на скоре повернення та продовження.

Шостий день (11 жовтня)

Зранку після сніданку та прощання колеги групами почали роз'їжджатися. Часу до вечірніх потягів було чимало, то ж по дорозі колеги відвідували пам'ятні місця Канівщини і Києва, прощалися і знову зустрічалися як в Каневі і Миронівці, так і в Києві. Всі роз'їжджалися з найкращими спогадами про школу, заповідник і незабутні зустрічі, які стаються щороку в новому куточку. Прощавалися в надії на нову зустріч у 2009 році.

Резолюція

1. Щодо зібрання загалом. Визнати роботу 15-ї міжнародної теріологічної школи-семінару успішною і програму школи повністю виконаною. Рекомендувати для подальших шкіл дотримуватися відпрацьованої 5-добової схеми проведення школи з трьома ключовими сесіями (включаючи польове заняття і вечірні круглі столи) щодня. Визнати ефективною роботу круглих столів у формі майстер-класів або настановних доповідей з наступним обговоренням проблемних питань.

2. Щодо доповідей та презентацій. Відзначити високий рівень досліджень більшості науковців і очевидне зростання якості та глибини досліджень ссавців, насамперед при вивченні кажанів. Звернути увагу молодих і частини більш досвідчених колег на потребу більш ретельної статистичної обробки первинних даних.

3. Щодо проблем ідентифікації та колекцій. Визнати вкрай важливим не обходити увагою кожний зразок, який може бути переданий до колекцій зоологічних музеїв та підтримувати ідею створення банків зразків для генетичного аналізу, а також інших типів зразків, включаючи ідею Канівського заповідника про створення фонотеки голосів тварин.

4. Щодо розвитку сайту теріошколи. Відзначити високий рівень інформаційного забезпечення колег через сайт теріошколи, його бібліотеку, розділ «наша фауна» та його форум, просити колег брати активнішу участь у форумі школи і підготовці матеріалів до сайту. Вітати пропозицію щодо розвитку білоруської версії сайту.

5. Щодо сторінки «наша пам'ять». Підтримати ідею сторінки пам'яті колег на сайті теріошколи і найближчим часом підготувати пам'ятні нариси про провідних теріологів і краєзнавців України та суміжних країн, які внесли вагомий внесок у розвиток теріологічних досліджень та підготовку фахівців вищої кваліфікації.

6. Щодо днів звірят. Визнати високо ефективним шлях поширення знань про фауну та потреби її охорони шляхом залучення ЗМІ, розсилок інформації серед колег, концентруючи таку інформацію на сайті теріошколи і родинних сайтах (kazhan, мир зверей, lucanus, corsac, сайти зоомузеїв тощо). Пропонується визначити День Зубра як 9 жовтня (перше спеціальне засідання щодо зубра на Школі) і День Вовка як 3...6 травня (середня багаторічна дата народження вовчат). Оголосити 2009 рік роком ЗУБРА (на перспективу: 2010 — рік видри, 2011 — рік кажана). Просити Мінекології підтримати цю пропозицію відповідним наказом.

7. Щодо наступних шкіл. Вітати пропозицію А. Волоха провести наступну школу у Приазов'ї восени 2009 року. Прийняти пропозиції щодо проведення зимового семінару «Великі хижі ссавці та їхні жертви» взимку у Поліському заповіднику (організатор С. Жила). Розглядати як перспективні для наступних шкіл бази Рівненського природного заповідника та почати розвідку можливостей проведення школи на межі Українського та Білоруського Полісся.

8. Подяки. Висловити подяку оргкомітету Теріологічної школи у складі І. Загороднюка, Л. Годлевської, М. Коробченко, С. Заїки та А. Білушенка за організацію школи, а також співробітникам Канівського природного заповідника Н. Ружіленко, В. Грищенку, Є. Яблонівській-Грищенко та директору заповідника М. Чорному за сприяння проведенні семінару та створення сприятливих робочих і побутових умов для всіх його учасників.